

BÖLCS LEÓ TAKTIKÁJÁNAK AZ ESCORIALBAN LEVŐ KÉZIRATAI.¹⁾

Az *Akadémiai Értesítő* 1894. évf. októberi füzetében jelentést tettem Leo Sapiens taktikus művének összes előttem ismeretes görög kézíratairól, s főleg azokról, melyeket 1891—92-i tanulmányutamon az olasz- és franciaországi könyvtárakban átvizsgáltam volt. E jelentésemben, melyet a millenniumi bizottságnak f. é. márcz. 16-án tartott ülésében olvastam fel, sajnálkozásomat fejeztem ki, hogy a Spanyolországban az Escorial könyvtárában őrzött és *Millernek* alább idézett katalogusa szerint a X. századba tehető Leo-kéziratot, mely már csak régiségénél fogva is megérdemelhette a tüzetesebb megtekintést, nem vala módomban szemügyre venni. A m. tud. Akadémia tek. millenniumi bizottsága belátván, hogy a *Taktikának egy új*, és a szövegkritika modern színvonalán álló *kiadásához* egy ily régi kézirat felhasználása szükséges, legyen

¹⁾ *Valóban Bölcs Leó görög császárnak tulajdonítsuk-e a taktikát?* Ezt a rendkívül fontos kérdést veti fel a f. é. június 3-án elhalt nagyhirű *K. E. Zachariae v. Lingenthal*, a bizánczi törvénykönyvek ez elsörendű ismerője, a *«Byzantinische Zeitschrift»* III. köt. (1894) 3. és 4. füzete 437—457. lapjain e című értekezésében (mely már e jelentésem befejezte után jelenvén meg, rá csak röviden reflektálhatok): *«Wissenschaft und Recht für das Heer vom VI. bis zum Anfang des X. Jahrhunderts.»* Ő az izauriai León császárnak (717—741) tulajdonítja, állítván, hogy egy taktikus munka inkább felel meg ezen harcziás Leó jellemének, mint a szelebbelelkű Bölcs Leóénak. De ez azután főérve. A mi történetírásunkra nézve a kérdés igen fontos, s megoldását, ha Isten megsegít, tán meg is kísérem. S talán be tudom majd bizonyítani, hogy a Leó-féle taktika hatalmas kompiláció, s így Bölcs Leó neve alatt továbbra is járhat. V. ö. különben fentidézett jelentésemet.

bár a codex belső értéke csekély is, folyó évi június havában 550 forintnyi összeget utalványozott ki a nevezett kéziratnak a helyszínén való megvizsgálására, illetőleg kollacionálására. Fogadja itt érte hálás, meleg köszönetemet. Június hó 23-án Spanyolországba utaztam s júl. hó 1-től egészen július hó 22-ig El Escorialban az említett codexet céljaimhoz képest áttanulmányoztam, nemkülönben a többi fiatal, de kritikai szempontból egészen értéktelen Leó-kéziratot is vizsgálat tárgyává tettem. Jóllehet jelentésem alakilag és módszer dolgában philologiai jellegű, a Leó-féle Taktikának anyagi, tartalmi mivoltánál fogva a m. t. szerkesztő úr előzetes jóváhagyásával ennek a folyóiratnak hasábjait keresém fel.

Mindenekelőtt a régi kéziratnak *Miller* (Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de l'Escorial. Paris, 1848. 230. s. köv. l.) nyomán adom leírását, kellőképen kiegészítve és helyreigazítva adatait.

«Y, III, 11: 278. In 4° oblong en parchemin, de 308 feuillets et d'un très belle écriture de la fin du X-e siècle. En tête on lit: Ex testamento Francisci Maturantii. Est monasterii Sancti Petri de Perusia sig. Nro Mis. [azonfelül: Simon frater notarius monasterii Scti Petri; s ez alatt: D Di° de M^a (vagyis: *Don Diego de Mendoza*, spanyol humanista nevének jegye, kinek codex-gyűjteménye az Escorial kéziratállományának egy részét teszi.) E két jegyzet között halványabb kézírással: Miserere mei Deus olvasható.

Az első számozatlan levélen kétféle kéztől irt latin tartalomjegyzéket olvashatni, ekként:

Atheneus de Machinis Ctesibii

Apollodori et aliorum de eisdem

Heronis chyrobalistræ extractio et proportio de telorum fabrica
e Mechanica

Leonis imperatoris

de re militari

Nicephori Imperatoris

Bitonis fabrica bellicorum instrumentorum et catapultarum.

A levél versóján régibb, de a codex írója keze vonásaitól különböző kézírással ez áll:

Τὰ ὀνόματα τῶν γραφόντων

¹ Ἀθηναῖος

Βίτων

² Ἡρων

³ Ἡρων ὁ κτησίβιος

Ἀπολλόδωρος

⁴ Ἡρωνος τοῦ νέου vid. fol. 111 p. 2 = ez más kéztől.

⁵ Ἀφρικανός

Λέων ὁ αὐτοκράτωρ

Νικηφόρος ὁ βασιλεὺς.

A II. számozatlan levél rectóján fiatalabb kéztől ez áll:

Τὰδε ἔνεστιν ἐν τῇδε τῇβίβλῳ = vörös téntával.

¹ Ἀθηναίου περὶ μηχανημάτων --- --- --- --- --- 1

Βίτωνος κατασκευαὶ πολεμικῶν ὀργάνων καὶ κατα-
πελτικῶν --- --- --- --- --- 8

² Ἡρωνος χειροβαλλίστρας κατασκευὴ καὶ συμμετρία 14

³ Ἡρωνος κτησιβίου βελοπούκιά --- --- --- --- 17

⁴ Ἐκ τῶν ἀπολλοδώρου πολιορκητικὰ --- --- --- --- 28

⁵ Ἀφρικανοῦ κεστοὶ μετὰ τοῦ πίνακος --- --- --- --- 81

Παρεμβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων --- 131

A margón: melius παρεμβολαί = fiatalabb kéztől.

Λέωντος αὐτοκράτορος διατάξεις πολεμικαὶ μετὰ τοῦ
πίνακος --- --- --- --- --- 160

Νικηφόρου τοῦ βασιλέως περὶ παραδρομῆς μετὰ
τοῦ πίνακος --- --- --- --- --- 279

Polytatom Miller szavaival, ki a codex tartalmát sorolja el.]

Fol. 1. Ἀθηναίου περὶ μηχανημάτων [Athénaiosnak az ostrom-
művekről szóló munkája] ¹) Incipit: Ὅσον ἐφικτὸν μὲν ἀνθρώπῳ.

Fol. 8. r. Βίτωνος κατασκευαὶ πολεμικῶν ὀργάνων καὶ καταπελ-
τικῶν [Βιτόνnak műve ²) a hadi gépek és katapulták készítéséről.]

Incipit: Λιθοβόλου ὀργάνου κατασκευήν.

Fol. 14. v. Ἡρωνος χειροβαλλίστρας (hely. egy λ-vel) κατασκευὴ
καὶ συμμετρίας (hely. συμμετρία; Hérónnak a kézi parittyagép

¹) Legújabb kiadása a *Weschertől* kiadott *Poliorcétique des Grecs*-ben
(Páris, 1867) 1—40. lapjain.

²) U. o. 41—68. ll.

szerkezetéről és arányosításáról szóló műve.¹⁾ Incipit: Γεγονέτωσαν κανόνες δύο πελεκωνοτοί.

Fol. 17. r. Ἡρώνας Κτησιβίου βελοποιϊκά [azaz: Hérónnak, Ktésibios tanítványának műve²⁾ a nyíl pattantyúkról]. Incipit: Τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ διατριβῆς.

Fol. 28. r. Ἐκ τῶν Ἀπολλοδώρου πολιορκητικὰ [Apollodóros³⁾ művéből a városnívásról szóló rész.⁴⁾] Incipit: Ἀνέγων σὼν [helyes. σου] δεσπότα [ill. déspota] τὴν περὶ τῶν μηχανημάτων ἐπιστολὴν.

[Fol. 48. v. így végződik: καὶ τὸν ῥώστακα μὴ ἐμποδίζειν ἐν ταῖς ἐπικλήσεσιν].

Fol. 49. r. . . . ὅτανεῖς ἔλασσον συναίρων. [A jegyzetben ehhez Miller: Répond à la page 50, l. 17, du texte imprimé⁵⁾ dans les *Math. Vet.* Dans le manuscrit de l'Escorial on distingue encore les traces de deux feuillets enlevés. *Koehly-Rüstow*-nál a 242. l. 15. sora.]

Fol. 81. r. Τάδε ἔνεστιν ἐν τῷ τῶν Ἀφρικανοῦ κροτῶν [Aphricanus⁶⁾ Κροτοί (= Öltések v. *Jähns* fordítása szerint «Varázsön», Venusgürtel) cz. (encycl.) művének (ide vonatkozó) könyvében

¹⁾ U. o. 121—134. ll. V. ö. *Victor Prou*: La chirobaliste d'Héron d'Alexandrie. A Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale XXVI. (1877) 2-ben.

²⁾ Kiadták *Koehly* és *Rüstow* (Griech. Kriegsschriftsteller, Lipsce, 1853. I. 200—239. l.) s. *Wescher* i. m. 69—119. ll.

³⁾ Személye érdekel bennünket, magyarokat, a mennyiben 105. Kr. sz. után Trajanus császár idejében az első dunai kőhidat építette. Erre nézve bővebbet találunk *Király Pál*: Dacia, Provincia Augusti cz. műve I. kötete (Nagy-Becskerek, 1893.) 98. lapján.

⁴⁾ Ki van adva *Wescher* i. m. 135—193. ll.

⁵⁾ Vagyis a byzantiumi Philónnak nagy *Μηχανική σύνταξις* (Géptan'-a IV. könyve, mely *Βελοποιϊκά* címet viselt. Kiadta *Koehly-Rüstow* (idézett munkájukban görögül és németül, 240—317. ll. Codexünkben erre a könyvre az a Philónnak tulajdonított kivonat következik még, melyet *de Rochat* és *Graux* adtak ki francia fordítással a *Revue de Philologie* új folyama III. (1879.) kötetének 91—151. ll.

⁶⁾ V. ö. Hesyeh. Miles.-t s. v.: «Aphricanus, Sextus, kereskedő, lybiai philosophus, ki az Öltések cz. művet írta 24 könyvben». Alexander Severus császár idejében élt. V. ö. azonkívül *Jähns*: Geschichte der Kriegswissenschaften I. (München-Lipce, 1889.) 103. l.

ezek foglaltatnak. Ennek ¹⁾ kollációját közli *Miller* id. műve 232—253. ll.]

Fol. 111. v. Ὅπως γρή τὸν τῆς πολιορκουμένης πόλεως στρατηγὸν πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀντάσθαι (et ex correct. ἀντιτάττεσθαι) καὶ οἷσις ἐπιτηδεύμασι ταύτην ἀποκρούεσθαι. [Miként kell a vívott város vezérének az ostrommal szemben ellenállást kifejtenie és azt milyen úton-módon visszavernie.] Incipit: Ὅτι οὐ δεῖ ἀπαγορεύειν. (Dans les *Mathem. Vet.* p. 317.) [Ennek a fejezetnek a czíméhez egy igen fiatal kéz ezt írta: Heronis tertii *Mechanici*, qui sub Heraclio vixisse perhibetur, vid. Fabricium t. II. p. 594.]

Fol. 131. v. Παρεμβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων περὶ τοῦ ὅποιον εἶναι δεῖ τὸν στρατηγόν. [Kivonatok a strategikus csatarendekből ²⁾;) milyennek kell lenni a hadvezérnek.] Incipit: Ὅτι ἐπιμελητὴν καὶ ὄξυν. [Ehhez a margón a fenti kéz ezt írta: Heronis item tertii.³⁾ Vid. Fabr. t. II. p. 594.]

Fol. 141. r. Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἀγαπάσθαι παρὰ τοῦ ὑποχειρίου λαοῦ, κ. τ. λ. [Hogyan kell magát megkedveltetni az alattvaló néppel, stb..]

Fol. 155. r. Στρατηγικὰ παραγγέλματα [Sztratégiai utasítások; e czím ifjabb kéztől való, talán a XIII. századba tehető]. Incipit: Ὅτι δεῖ ἐπιφέρεισθαι τὸν στρατηγόν.

Fol. 160. v. Λέοντος ἐν Χριστῷ αὐτοκράτορος τῶν ἐν πολέμοις

¹⁾ Ki van adva *Meursius* összes munkái közt (ed. Lami, Firenze) VII. kötet 897—984. l.

²⁾ Ennek nincs kielégítő értelme. Nyilván *πρόξεων* olvasandó, mi a. m. teendőkben. Erre vall a *Melber* által kiadott *Excerpta Polyaeni* (Teubnernél, Lipse, 1887) görög czímének analogiája. Minthogy ennek I. fejezete is e czímet viseli: περὶ τοῦ πῶς δεῖ τὸν στρατηγὸν εἶναι, kezdete is hasonló, e Polyaenus-féle kivonatok más recensiójával lesz talán dolgunk. V. ö. *Melber* präf.-ja XX. lapját.

³⁾ Ha *Jähns* nem téved (i. m. 175. l.), akkor a byzantiumi Héronnak «παρεμβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων cz. és Athénaios-ból, Bitónból, alexandriai Héronból, Apollodóros és Philónból kompilált műve» *Thevenot*-nál (*Mathemätici Veteres*, Paris, 1693) van kiadva. Ámde milyen munka akkor a *Weschernél* (i. m. 195—279. ll.) kiadott: Ἄωνόμου, ἦτοι Ἡρωνος Βυζαντίου *Πολιορκητικὰ ἐκ τῶν Ἀθηναίου, Βίτωνος Ἡρωνος Ἀλεξανδρέως, Ἀπολλοδώρου καὶ Φίλωνος* czímű, melynek kezdete ezen mű kezdetével sehogy sem wág össze?! Tehát ragaszkodom fenti hypothesisemhez.

τακτικῶν σύντομος παράδοσις [Leónnak, a Krisztus tanai értelmében uralkodónak a háboruban való taktikája rövid előadásban.¹⁾

Fol. 279. v. Περὶ παραδρομῆς τοῦ κωροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως [Nicephorus legfelsőbb urunknak a csatározók harczárol (de velitatione bellica, Plänklergefecht²⁾ cz. munkája.³⁾ En vingt-cinq chapitres.]

Ezeket tartalmazza a kézirat. Igen vegyestartalmú codex tehát, de egész berendezéséből megállapíthatjuk, hogy mily fiatalabb kéziratokkal alkot egy családot. Magában e családban persze az egyes codexeknek egymáshoz való connexusát nem határozhatni meg, arra nézve nincsenek még kritikával készült szövegeink, föltételezné azonkívül a fiatalabb kéziratoknak autopsziából való ismeretét. Így csak külső jelekből ítélni. *K. K. Mueller*, kitől a görög taktikusoknak összes kiadását remélhetni, «Eine griechische Schrift über Seekrieg.» (Würzburg, 1882) cz. értekezésében csak Millerből ismervén kéziratunkat (31. s k. l.), a mi codexünket a nápolyi Bibliotheca Nazionale III. C 26 jelzetű kéziratával mondja egybetartozónak. Egybetartozik vele kétségtelenül több kézirat, és pedig berendezésüknél fogva mind azok a kéziratok, melyek *Leó taktikáját csak a XVIII. fejezet 127. §-áig tartalmazzák*, ehhez pedig minden megszakítás nélkül Nicephorus Phocasnak «περὶ καταστάσεως ἀπλίκτου»⁴⁾ cz. munkáját fűzik, melyet én csak e csonka alakjában ismerek. Vagy, hogy a dolog világosabb legyen az olvasó előtt, a 127. §-t idegen folytatásával ide írom:

Χρῆ οὖν αὐτοῖς τότε προσβάλλειν | καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀρχόντων τὰ παραγγέλματα πρὸς τὸν στρατηγὸν γίνεσθαι δεῖ, καὶ τὰ διατάγματα

¹⁾ Kiadta *Meursius* Leyda, 1612; *Meursius* összegyűjtött munkái közt javítva *Lami* Firenze 1741; végre *Migne* a *Patrologia Græca* 107. kötetében. Bővebbet l. id. jelentésben.

²⁾ Így fordítja *Krumbacher*: *Geschichte der byzantinischen Litteratur* (München, 1891) 73. l., *Jähns* ellenben (i. m. 176. l.) «Ueber den Grenz-*krieg*»-gel.

³⁾ Tulajdonkép Nicephorus Phocas császár egy tisztjétől. Kiadva Leon Diakonossal együtt *Niebuhr* által *Hase* után a bonni corpus-ban 1828.

⁴⁾ A munkából egyes fejezeteket kiadott *Ch. Graux* az *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France* 1875-évfolyama 76. és kk. ll.

καὶ τὰ συνθήματα, ἀλλὰ μὴ δι' αὐτῆς τῆς σῆς ἐνδοξότητος ᾧ στρατηγέ. τὸ γὰρ κηρύττειν σε ταῦτα διὰ σεαυτοῦ ἐν δέξῃται καιροῦ ἰδιώτου ἐστὶ καὶ πάνυ ἀπειροῦ τῶν πρεπόντων· καὶ γὰρ χρόνος πολὺς ἐν τῷ παραγγέλλειν σε παρελεύσεται, καὶ θόρυβος γενήσεται πάντων ἀλλήλους ἐρωτώντων, τάχα δὲ μὴδὲ σαφῶς τοῦτο ἀκούσαντες οἱ μὲν προσθήσουσι τι πλεόν τοῦ παραγγέλματος, οἱ δὲ καὶ παραλείψουσι.

Nyilvánvaló, hogy abból az archetypusból, melyből kéziratunk leszármazik, azok a levelek szakadtak ki, melyek Leó taktikája XVIII. fejezetének végét, a XIX., XX. és az Argumentum libri in Epilogo című végfejezetet, továbbá Nicephorus Phocas művének elejét tartalmazzák. Vajjon ebből az archetypusból a Vaticanus¹⁾ gr. 1164, és a Barberinus II 97 jelzetű kéziratokkal együtt származik-e le, sub iudice lis est, minthogy e kéziratokat, ámbár a XI. századba tehetők, még nem vizsgálhattam át. Így csak azokkal a codexekkel tehetem egy csoportba, melyek a csonka Leót tartalmazzák a Nicephorus-féle folytatással, ezek pedig tudomásom szerint:

1. Az oxfordi Mária Magdolna college könyvtárának XIV. sz. görög codexe (bővebb leírását l. *H. Coxe*: Catalogus codicum mss., qui in collegiis aulique Oxoniensibus hodie adservantur, Pars II Oxford 1852, 6. s k. 1.).

2. A baseli egyetemi könyvtár A. N. II 14 jelzetű kézirata (leírását l. *H. Omont*: Catalogue des manuscrits grecs des bibliothèques de Suisse, a Centralblatt für Bibliothekswesen [Lipcse] 1886. évfolyam különlenyomata 28. l.).

3. A turini egyetemi könyvtár LX., c. III. 3. jelzetű görög kézirata (l. *J. Pasinus*: Codices mss. bibliothecæ Regii Taurinensis Athenæi, Turin, 1749, I. k. 159. s k. 1.).

4. A párisi Bibliothèque Nationale 2445. sz. görög codexe²⁾ (leírását l. az «Inventaire sommaire des mss. du fonds grecs»-ben az illető szám alatt).

¹⁾ A mi szempontunkból fogható leírását l. *Wescher* i. m. XXIV. s következő lapjain.

²⁾ Csak hogy itt a XVIII. fejezet 127. §. προσβάλλειν-ja után a XX. fejezet 180. §-a következik s csak azután Nicephorus Phocas περί καταστάσεως ἀπλίτου című munkájának az előbb idézett sorokra következő fejezetei.

5. A Vaticanus gr. 219. sz. kézirata (leírását l. *Wescher* i. m. XXIII. lapján).

6. Az Urbinas gr. 79. sz. kézirata ugyancsak a vatikáni könyvtárnak. Tartalmazza a munkákat ilyen sorrendben: Athénaios, Hérón, Bitón, Apollodóros, León, Nicephorus, Julius Africanus, az Anonymus de obsidione toleranda-t és a Polyænus-féle kivonatokat.

7. A nápolyi Bibliotheca Nazionale III C 23 jelzetű kézirata (l. *Cyrelli*: Catal. codd. græc. mss. bibl. reg. Borbonicæ, Nápoly, 1832. II. k. a 281. sz. a.).

8. Ugyanannak a könyvtárnak III C 18 jelzetű kézirata (l. *Cyrelli* i. m. 276. sz. a.).

9. Az Escorial Φ I 3 jelzetű kézirata, melyet lejjebb bővebben fogok leírni. Leó szövege az Escorialensis I' III 11 közvetlen származéka.

Miután így egybeállítottuk a Leó kéziratoknak egy külön csoportját, röviden meg kell állapítanunk azt is, hogy a mi régi Escorialcodexünk Leó szövegének micsoda kritikai értéke van?

Már idézett jelentésemben említettem, hogy Leó taktikus munkáját a régi *flórencz-bécsi* testvérkéziratok útmutatása szerint adandom, de felhasználandom az apparatus criticusban a B 119 sup. jelzetű régi milánói codexnek olvasásait, recensiója elteréseit is. A mit e milánói codex szövegéről mondtam, az valamivel fokozottabb mértékben illik Escorial-kéziratunkéra is. Vagyis ugyanaz a recensió, mi az Ambrosianusé, de jobban kurtítva, glossákkal többet fertőzve. Egy szóval: az Ambrosianusnál kevésbé értékes, de azért önálló emendatiói is vannak, így pl. az I. fej. 15. §-ában *διὰ χρωμάτων*-t nyújt, mi Meursius emendatiója, míg a többi kézirat *διὰ γρημάτων*-t ad, és ugyanabban a §-ban egyedül mellőzi az *interpólált καὶ ὁποῖος εἶναι*-t. Lássuk csak egy példán, a IV. fejezet 58. és 59. §-ain, hogy az *E* kézirat olvasásai egy árnyalattal rosszabbak az Ambrosianuséinál (*A*), a nélkül, hogy azért a két kéziratot valamely közeleső közös archetypusra lehetne visszavezetni.

*Καὶ ταῦτα μὲν ἐμέριζον οὕτως. τὰ δὲ τμήματα τῶν σκοπιότατων ἐμπροσθεν εἰς πρόμαχον τάξιν παρέτατον*¹⁾ κατὰ τῶν ἐναντίων, καὶ

¹⁾ παρέτατον a *magam* javítása, a kéziratokban (*FVAE*) *παρέταστων*.

ταύτην εἰς ὅ¹⁾ τὰ μέρη²⁾ ἐποίουν, δεξιόν, ἀριστερόν, μέσον ἀριστερόν³⁾, μέσον δεξιόν.

Τὰ δὲ τῶν ψιλῶν τάγματα⁴⁾ ἴδια⁵⁾ διὰ τὸ γοργοὺς εἶναι καὶ ἐλαφροὺς ἢ ἔμπροσθεν εἰς ἐπιδιώξιν⁶⁾ τῶν ἐχθρῶν ἔτασσον,⁷⁾ ἢ εἰς τὰ⁸⁾ πλάγια ἢ ἐπὶ τοῦ νότου⁹⁾ τῆς πρώτης παραταγῆς,¹⁰⁾ ἢ ὡς ἡ χρεῖα ἡπαίτει,¹¹⁾ περὶ ὧν κατὰ χώραν¹²⁾ ἐροῦμεν.

A *szöveg valószínűsítésére*, annak byzantinikus föleresztésére nézve igen tanulságosak az Escorialcodexnek olvasásai, de hagyományával negativ bizonyosságunk van a flórencz-bécsi (*FV*) recensió jóságára mellett is. Az Escorial többi Leó-kézirata mellette szövegkritikai szempontból számba se jő, de azért hadd álljon itt palaeographiai leírásuk.

1. *Escorialensis* Φ II 8. «202. In-fol. en papier de 153 feuillets et du XVI-e siècle. Tactique de l'empereur Léon. A la fin on lit: In hac constitutione plure desunt, quæ in cod. X. huius plut. inveniuntur.» (*Miller* i. m. 156. l.) Tartalmazza ezeket a fejezeteket (zárójelben megjelölöm a leveleket is): Proœmium (fol. 1^r—5^v), I (5^v—7^r), II (7^v—16^v), IV (16^v—27^v), III (27^v—29a^v), V (29a^v—31^v), VI (32^r—41^v), VII (41^v—60^r), VIII (60^r—63^v), IX (64^r—78^v), X + XI összevonva (78^v—85^v),¹³⁾ XIV (85^v—112^r),¹⁴⁾ XV (112^v—126^v), XVI (127^r—130^r), XVII (130^r—149^v),¹⁵⁾ XIX (150^r—153^v).¹⁶⁾

¹⁾ τέσσαρα *A*.

²⁾ μέρη ἴσα *E*. — μέρη hiányzik *A*-ban.

³⁾ μέσον ἀριστερόν hiányzik *E*-ben.

⁴⁾ ταγμάτων *E*.

⁵⁾ ἴδια *E*.

⁶⁾ ἐπιδιώξιν *F*. — ἐπιδιώξιν *E*.

⁷⁾ ἔτασσον *AE*.

⁸⁾ τὰ hiányzik *E*-ben.

⁹⁾ ἐπὶ τοῦ νότου helyett *AE*-ben ὀπίσω.

¹⁰⁾ παρατάξεως *AE*.

¹¹⁾ ἡπαίτει-re javítottam *FV* ἡπέται-ját, *AE* ἀπέται-jét.

¹²⁾ κατὰ χώραν *F*, ἐν τῷ ἀρμόζοντι τόπῳ *AE*.

¹³⁾ Hiányzik a X-nek 11—19. §-a és a XI-nek 1. §-a; 3—8. és a 12. §-ból a Meursiusnál görögül nem lévők; a 15. §., 17., a 26. §. vége, 27—38. §. és 44-től végig.

¹⁴⁾ Hiányzik 1—3. §.

¹⁵⁾ Hiányzik az 1. 3—12. §§.

¹⁶⁾ A 13. §. felétől a fejezet hiányzik végig.

2. *Escorialensis* Φ, 1, 3: «178. In-fol. en papier de 236 feuillets, écrit par Nicolas de la Torre, au XVIe siècle. Fol. 1. Tactique de Léon, comprenant dix-huit διατάξεις, avec la liste des chapitres en tête. Fol. 154^v. Περι παραδρομῆς πολέμου, en vingt-cinq chapitres, par Nicephore Phocas. Fol. 194. v. Παρεμβολαὶ ἐκ τῶν στρατηγικῶν παρατάξεων. περι τοῦ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν στρατηγόν. . . On a enlevé plusieurs feuillets dans ce dernier opuscule.» (*Miller* 141. l.). Tartalmazza a Nicephorussal összekotyvasztott Leót, a szokásos (contaminált) pinax-szal (tartalomjegyzékkel); a tulajdonképi Leót 1—125^r leveleken. A fejezetek sorrendje: Prooem. (1^v—3^v), I (4^r—5^r), II (5^r—10^r), IV (10^v—17^v), III (17^v—19^r), V (19^r—21^r), VI (21^r—26^r), VII (26^r—37^r), VIII (38^v—39^v), IX (39^v—47^v), X (47^v—49^r), XI (49^r—54^v), XII (54^v—71^r), XIII (71^r—73^v), XIV (73^v—88^r), XV (88^r—97^v), XVI (97^v—100^r), XVII (100^r—112^v), XVIII (112^v—125^r).

3. Φ, II, 10: «204. In-fol. en papier de 366 feuillets, et de deux mains, du XVIe siècle. Fol. 1. Constitutions militaires de l'empereur Léon, en dix-huit διατάξεις. Fol. 156. r. Opuscules de Démétrius Chomatinus.» (*Miller* 157. l.) Leó taktikájának fejezeteiről tartalomjegyzék. Fejezetek sorrendje: Prooem. (1^r—2^v), I (2^v—3^v), II (3^v—8^r), IV (8^r—14^r), III (14^r—15^v). V (15^v—16^v), VI (17^r—22^v), VII (22^v—35^r), VIII (35^r—37^r), IX (37^v—46^v), X + XI (46^v—51^r),¹⁾ XIV (51^r—68^v), XV (68^v—78^r), XVI (78^v—81^r), XVII (81^v—96^v),²⁾ XVIII (97^r—113^v),³⁾ XIX (114^r—125^r), XX (125^v—152^v).

4. *Escorialensis* Ω, IV, 21: «569. In 4° de 414 feuillets en papier, et de la main de Darmarius (azaz XVI. sz.) Fol. 1. Les huit livres des Stratagèmes de Polyen. La fin manque. Fol. 395. r. Στίχοι ἡρωϊκοὶ en six distiques. Fol. 395. v. Ἴπὸ Ἀνδρέου Δαρμαρίου υἱοῦ Γεωργίου εἴληψε τέρμα σὺν θεῷ stb. Fol. 396. r. Διατάξις τῆ ἐκ τοῦ Πολεμικοῦ de Léon le Philosophe.» (*Miller* 494. l.). Tartalmazza Leótól az Argumentum in Epilogo-t fol. 396^r—414^r.

¹⁾ Ugyanaz hiányzik, mi Φ II. 8-ban, tehát ennek Φ II 10 a származéka.

²⁾ E fejezethez a margón: uncino inclusa non habentur in exemplari Nro 8, vagyis a 10. és 12. §§.

³⁾ Hiányzanak a 40—101. §§.

5. *Escorialensis* Ω, I, 11 : «508. In-fol. en papier, de 353 feuillets. Ce manuscrit, qui est de plusieurs mains, a été écrit au XVI-e siècle, et faisait autrefois partie de la bibliothèque de Hurtado de Mendoza.» (*Miller* 460. s kk. lapjain bőven leírja a codexnek más taktikus codexektől eltérő tartalmát.) Csak a XIX. fejezetet tartalmazza fol. 326^r—334^r. A cím: λέοντος βασιλέως későbbi, de egykorú a fejezet e felírása : πολεμικῶν παρασκευῶν διάταξις τῆ: περι ναυμαχίας.

6. *Escorialensis* Ψ, IV, 5 : «475. In 4° de 160 feuillets, en papier et du XVI-e siècle. Fol. 1. Στρατηγικός λόγος, par Onésandre. Il y avait d'abord le nom de Polyen, qui a été corrigé. Fol. 102. r. Ναυμαχικά, par l'empereur Léon le Philosophe. Fol. 142 v. Ναυμαχικά, par Basile le Patricien.» (*Miller* 445. l.) Fol. 102^r—142^r tartalmazza a XIX. fejezetet és még külön a XX. fejezet 196., 201., 220. §-át, mely az Ambros. B. 119. sup.-ban, a turini CCLXXV. I 29-ben és a wolffenbütteli *Gudianus* kéziratban is külön áll; ez utóbbi kéziratból e 196., 201. és 220. §-t kiadta *Fabricius* a *Bibl. Græca*, VII. kötete 707—713. lapján mint ineditumot, — nem vévén észre, hogy ez a fejezet, melynek ez a címe van : ἐκ τοῦ κυροῦ λέοντος τοῦ βασιλέως, tényleg Leó taktikájából való.

Dr. VÁRI REZSŐ.